

ПРИНЦИПИ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ІНСТАНЦІЙНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО СУДУ

УДК 347.962(477)

Глущенко С. В.,
кандидат юридичних наук,
начальник управління
забезпечення діяльності судової
палати у цивільних справах
Вищого спеціалізованого суду
України з розгляду цивільних і
кримінальних справ

Анотація: У статті проведено дослідження окремих аспектів реалізації принципів спеціалізації та інстанційності та їх значення в діяльності вищого спеціалізованого суду

Ключові слова: вищий спеціалізований суд, принцип, спеціалізація, інстанційність

За змістом ст. 125 Конституції України система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності і спеціалізації. Зазначена стаття у нормативному поєднанні із п. 8 ч. 3 ст. 129 Основного Закону уконституційовує ще один принцип, за відсутності якого судова система як організаційне втілення судової влади не може здійснювати свого визначального призначення – здійснення правосуддя. Тому виникає необхідність вести мову також і про принцип інстанційності, на якому ґрунтується побудова системи судів. Водночас, наведений принцип має своє нормативне закріплення на законодавчому рівні у ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус судів». Отже, ми вправі провести дослідження принципів спеціалізації та інстанційності в контексті діяльності вищого спеціалізованого суду.

Принцип спеціалізації є основоположним з точки зору організації будь-якого з вищих спеціалізованих судів, оскільки саме на підставі цього принципу суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Виходячи з цього, реалізація зазначеного принципу дає можливість правового регулювання суспільних відносин певних видів.

Загалом питання спеціалізації судової діяльності були предметом дослідження багатьох науковців і практиків, серед яких В. В. Городовенко, І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, І. В. Назаров, А. Й. Осетинський, А. О. Селіванов, В. В. Сердюк, Д. М. Притика, В. І. Шишкін, Л. І. Фесенко та інших авторів. В основному їх позиції ґрунтуються на тому, що статтею 125 Конституції України комплексно визначено побудову судової системи України за принципами територіальності і спеціалізації. Наведене має наслідком утворення з урахуванням основних засад судочинства, викладених у статті 129 Основного Закону, в межах системи судів загальної юрисдикції спеціалізованих судових ланок та їх вищих судових органів.

Визначення принципу спеціалізації у приписах Конституції України одним із базисних принципів побудови системи судів загальної юрисдикції та виокремлення на підставі цього систем спеціалізованих судів має на меті вирішення завдання організаційного наповнення судової системи. Ми вважаємо, що за організаційною ознакою принцип спеціалізації передбачає створення судових ланок з визначеною компетенцією в окремих галузях матеріального права (цивільного, кримінального, господарського, адміністративного тощо). Отже, реалізація принципу спеціалізації дає підстави для створення окремих підсистем спеціалізованих судів у системі судів загальної юрисдикції. Таким чином, сутність цього принципу полягає в тому, що у системі судів загальної

юрисдикції створюються певні підсистеми судових органів, уповноважені вирішувати справи визначених категорій. На підставі цього, можливою є організація вищих спеціалізованих судів – Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Реалізація принципу судової спеціалізації дає змогу при здійсненні судочинства максимально врахувати особливості справ, які перебувають у провадженні відповідного суду. На думку Л. І. Фесенка, положення ч. 1 ст. 125 Конституції України безумовно засвідчують, що спеціалізація судів є одним із принципів побудови системи судів загальної юрисдикції. Тому це означає, що вказаний принцип повинен поширюватися на всі види судів (загальні і спеціалізовані) та застосовуватися не тільки виключно до спеціалізованих судів. Спеціалізовані суди у своїй сукупності складають єдину систему судів загальної юрисдикції, тому невизначеним у сенсі їх спеціалізації є існування загальних судів, які водночас, виходячи з аналізу положень розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», за своєю суттю також є спеціалізованими [1, 74]. Крім того, професор С. В. Ківалов стверджує, що принцип спеціалізації означає, що суд розглядає лише ті категорії справ, які відносяться до його юрисдикції а, відтак, не має права на власний розсуд брати до свого провадження справи інших юрисдикцій [2, 119].

Стаття 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає спеціалізацію судів загальної юрисдикції. Водночас, Л. І. Фесенко вказує на те, що вищі спеціалізовані суди є вищими судовими органами саме спеціалізованих, а не загальних судів. Проте, повна спеціалізація проводиться лише у судах вищого рівня, а стосовно судів місцевої ланки цей принцип не відображається в обсязі відповідних конституційних положень [1, 75]. З іншого боку, на наш погляд, запровадження галузевої спеціалізації на рівні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ свідчить про зміну підходів законодавця саме до застосування галузевого критерію спеціалізації з вирішення цивільних і кримінальних справ у побудові судових органів.

У свою чергу, В. В. Городовенко, обґрунтовує реалізацію принципу спеціалізації такими підходами: 1) спеціалізація як елемент побудови системи судів; 2) спеціалізація як принцип організації певної судової установи. Так, відповідно до першого підходу спеціалізація як принцип побудови системи судів загальної юрисдикції означає організацію конкретних видів судів, що є елементами цієї системи, які наді-

ляються відповідними повноваженнями, наявність яких дає можливість вирішувати справи, що є похідними від певного окремо взятого виду правових відносин. Для другого підходу характерним є розуміння спеціалізації у конкретній судовій установі, що означає визначення окремих суддів, які є спеціалістами або спеціалізуються на розгляді певних категорій справ, що впливають із певного виду правовідносин. Така спеціалізація в літературі визначається як внутрішня спеціалізація суддів [3, 13]. На підтвердження наведеного, зазначений автор звертає увагу на те, що приміром «класичний» судоустрійний принцип спеціалізації судів має конкретне процесуальне наповнення, яке полягає в диференціації судових проваджень з урахуванням особливостей предмета спору, а також виділення в порядку, передбаченому законом, окремих суддів, які розглядають справи виключно певної категорії [4, 80].

Ми вважаємо, що посилення тенденції спеціалізації в діяльності вищих спеціалізованих судових органів повною мірою відображає різноплановість діяльності суспільства в тій чи іншій сфері, зокрема в галузях господарювання, адміністрування, кримінально-правовій тощо. Це має наслідком і різність у підходах до правового регулювання цих галузей. Отже, судова спеціалізація надає додаткові гарантії справедливого правосуддя.

На наш погляд, різність позицій щодо застосування принципу спеціалізації пов'язана з тим, що домінуючим підходом до організації судів донедавна було сприйняття системи судів загальної юрисдикції як такої, що мала у своєму складі загальні та спеціалізовані суди (господарські, а пізніше й адміністративні). Із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» розуміння спеціалізації змінилося. Отже, визначення цивільної і кримінальної процедур вирішення справ (ч. 2 ст. 1 Закону) як спеціалізованих є рівнозначним із визначенням інших спеціалізованих процедур щодо розгляду господарських та адміністративних справ. Крім того, ч. 2 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» допускається запровадження спеціалізації суддів із розгляду конкретних категорій справ. Зазначена норма поширюється на всі суди загальної юрисдикції.

Ми вважаємо, що сутність принципу спеціалізації у діяльності вищого спеціалізованого суду полягає у створенні судового органу (окремих судів або вершин їх систем), компетентного вирішувати певні види правових спорів за правилами відповідної судової процедури. В контексті дослідження принцип спеціалізації узагальнено може відобразитися в утворенні та діяльності: 1) відносно автономних спеціалізова-

них систем судових органів (підхід України, ФРН); 2) окремих судів у складі загальної (звичайної) юрисдикції (підхід Італії, Польщі); 3) тільки спеціалізованих судів адміністративної юстиції (підхід Литви, Латвії); 4) недержавних інституцій з вирішення спорів у певних сферах правовідносин (підхід Великої Британії, Франції). На рівні вищого спеціалізованого суду принцип спеціалізації має прояв також у запровадженні спеціалізації суддів, яка здійснюється шляхом визначення зборами суддів спеціалізації окремих суддів, судових колегій, судових палат, з розгляду певних категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції.

Отже, принцип спеціалізації у побудові системи судів загальної юрисдикції може здійснюватися: 1) за її видами з утворенням систем спеціалізованих судів (галузева спеціалізація); 2) за суб'єктною ознакою; 3) у спосіб її визначення шляхом спеціалізації суддів у межах одного суду, в тому числі і вищого спеціалізованого суду. Наприклад, рішенням зборів суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ на виконання вимог пункту 19 розділу XI «Перехідні положення» КПК України обрано суддів, уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Тому спеціалізація судів і спеціалізація суддів з розгляду справ визначених категорій є поняттями нетотожними, оскільки останнє має продовження у побудові спеціалізованих судів за суб'єктним критерієм та використовується серед суддів відповідного вищого спеціалізованого суду.

Відповідно до п. 8 ч. 3 ст. 129 Основного Закону забезпечується право на оскарження рішення суду в апеляційному та касаційному порядку, крім випадків, встановлених законом. Наведене вказує на те, що реалізація права на оскарження судового рішення має наслідком побудову системи судів загальної юрисдикції в інстанційному розумінні. Функціонування судових інстанцій згідно з нормами процесуального законодавства дає можливість вирішити правовий спір по суті та переглянути судові рішення в апеляційному, касаційному порядку.

Проблеми діяльності судових інстанцій неодноразово були предметом дослідження науковців. Потрібно виокремити роботи Р. О. Куйбіди, І. Є. Марочкіна, В. В. Молдована, І. В. Назарова, Н. В. Сібільової, А. О. Селіванова, В. В. Сердюка, С. П. Штелика та інших. За змістом ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» система судів загальної юрисдикції відповідно до приписів Конституції України будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Частиною 1 ст. 31 цього Зако-

ну передбачено, що у системі судів загальної юрисдикції діють вищі спеціалізовані суди як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ.

Разом із тим, організація судових інстанцій в системі адміністративних судів має свої особливості. Предметна підсудність адміністративних справ визначена ст. 18 КАС України, відповідно до якої адміністративними судами першої інстанції можуть бути місцеві загальні суди, окружні адміністративні суди, Київський апеляційний адміністративний суд та Вищий адміністративний суд України. Згідно із ст. 184 КАС України судом апеляційної інстанції в адміністративних справах є апеляційний адміністративний суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться місцевий адміністративний суд, що ухвалив рішення, а за змістом ст. 210 КАС України судом касаційної інстанції в адміністративних справах є Вищий адміністративний суд України.

Загалом, судова інстанція розуміється як відповідний суд з визначеним об'ємом процесуальних повноважень. Однак така позиція активно дискутується науковцями. Зокрема, Н. В. Сібільова зауважила, що інстанційність – це процесуальне поняття і означає обсяг процесуальних повноважень суду щодо вирішення судової справи. Обов'язковими умовами для окреслення вказаного принципу автор вважає такі: право учасників судового процесу на скаргу до суду вищої інстанції; законодавче визначення наявності різних повноважень суду під час розгляду або перегляду однієї і тієї самої справи [5, 46]. Як зазначає І. Є. Марочкін, інстанційність – це організація судів відповідно до необхідності забезпечити право на перегляд судового рішення судом вищого рівня. Інстанційна система є гарантією високої якості судочинства і забезпечує конституційне право на перегляд судового рішення [5, 101].

У свою чергу, Р. О. Куйбіда відстоює позицію, за якою принцип інстанційності використовується для досягнення двох основних цілей: 1) забезпечення правосудності судового рішення; 2) забезпечення доступності і своєчасності судового рішення [6, 40–41]. Професор В. І. Шишкін вказує на те, що інстанційність є одним із принципів організації судоустрою та наголошує на тому, що у переважній більшості країн судові системи організовані таким чином, що для кожної стадії судового провадження (інстанції) створюються судові установи, до функціональної діяльності яких віднесено лише один із видів проходження справи [7, 6].

На нашу думку, основне призначення інстанційності в діяльності вищого спеціалізованого суду – за-

безпечення законності й обґрунтованості прийнятих рішень, усунення допущених порушень закону та відновлення справедливості. Взаємопов'язаність судових інстанцій не містить відносин підпорядкування нижчих судових органів вищим і не допускає впливу судів апеляційної (касаційної) інстанції на внутрішнє переконання суддів судів першої (апеляційної) інстанції при винесенні рішень у конкретних справах.

Положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» змінили інстанційну побудову судів України. У першу чергу це стосується Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції. Наразі виникла ситуація, коли інстанційне розташування Верховного Суду України не врегульовано взагалі. Законодавець обмежився тільки формулюванням нових, фактично однакових нормативних конструкцій, викладених у процесуальних законах, що стало наслідком його неінстанційності [8, 103]. Тобто, з одного боку на Верховний Суд України покладено завдання перегляду рішень вищих спеціалізованих судів, а з другого – не визначено його місця як судової інстанції.

Отже, говорячи про досліджувані принципи побудови системи судів загальної юрисдикції та їх значення в діяльності вищого спеціалізованого суду, необхідно вказати, що вони безумовно визначають особливості побудови останніх та спрямовані на реалізацію завдань, пов'язаних із здійсненням ними правосуддя. Ці принципи є організаційними (судоустрійними) і діють у межах єдиної цілісної взаємопов'язаної і взаємозалежної системи.

Зважаючи на викладене, значення названих принципів у діяльності вищого спеціалізованого суду полягає в наступному: 1) принцип спеціалізації запроваджується з метою побудови системи судів з використанням певних критеріїв: галузевого (створення систем спеціалізованих судових органів), суб'єктного (створення судів у справах неповнолітніх, сімейних судів) та спеціалізації суддів у межах одного суду; 2) реалізація принципу інстанційності є основою для організації судових інстанцій, кожна з яких має відповідний об'єм процесуальних повноважень щодо вирішення спору по суті та перегляду судового рішення в апеляційному, касаційному порядку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фесенко Л. І. Правовий статус Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у системі судового устрою : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.10 / Фесенко Леонід Іванович. – О., 2011. – 242 с.
2. Кивалов С. В. Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды : монография / С. В. Кивалов. – О. : Юридична література, 2010. – 311, [24] с. : фото.
3. Городовенко В. В. Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості та ефективності правосуддя / В. В. Городовенко // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 1. – С. 13.
4. Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія / В. В. Городовенко. – Х. : Право, 2012. – 448 с.
5. Організація судової влади в Україні : навч. посіб. / за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х. : Одісей, 2007. – 328 с.
6. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія / Р. О. Куйбіда. – К. : Атіка, 2004. – 288 с.
7. Шишкін В. І. Судові системи країн світу : навч. посіб. : у 3 кн. / В. І. Шишкін. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 2. – 2001. – С. 6.
8. Штелик С. П. Організаційно-правові аспекти інстанційної побудови системи судів загальної юрисдикції України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.10 / Штелик Світлана Павлівна. – К., 2012. – 237 с.

**ПРИНЦИПЫ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ
И ИНСТАНЦИОННОСТИ В
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫСШЕГО
СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОГО СУДА**

Глущенко С. В.

Аннотация: В статье проведено исследование некоторых аспектов реализации принципов специализации и инстанционности, а также их значение в деятельности высшего специализированного суда.

Ключевые слова: высший специализированный суд, принцип, специализация, инстанционность.

**THE PRINCIPLES OF SPECIALIZATION
AND INSTANTSION IN THE ACTIVITIES
OF HIGHER SPECIALIZED COURT**

Gluschenko Svitlana

Summary: In this paper a study of some aspects of the principles of specialization and instantsion and their importance in the activities of higher specialized court.

Keywords: higher specialized court, the principle, specialization, instantsion.